

Solt Ottilia: *Interjúzni muszáj*

In: *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások I.* Beszélő, Budapest, 1998. p: 29–48.

I. INTERJÚ – MÉLYINTERJÚ

Ma nálunk – úgy veszem észre – mélyinterjúnak neveznek minden olyan kérdezést, amely standard kérdőív nélkül folyik, s magnóra kerül. Azonban nem minden interjú "mély", és nem is kell annak lennie.

Először is ne az interjút és a mélyinterjút válasszuk el egymástól, hanem határoljuk el a szociológiai (vagy általában "anyaggyűjtés" szempontjából készített) interjút a publicisztikai interjútól. A rádió, a televízió vagy újság interjú késztermék, a szociológiai interjú maga a munkafolyamat; a publicisztikai interjú kifejezheti az interjúkészítő véleményét, állásfoglalását az interjú tárgyáról, a szociológia interjújában az interjúernek háttérben kell maradnia, csak katalizátora lehet az interjúalany önkifejezésének.

Talán nem tévedek, ha megállapítom: Kemény István munkásságának jelentős szerepe volt abban, hogy egy idő óta divat lett a szociológia vizsgálatokban az interjú anyaggyűjtés módszerével élni. Részben csak másokat követve, részben felismerve, hogy kötetlenebb beszélgetés útján gazdagabb válaszokat lehet nyerni, mint kötött kérdőívvel.

A mély- és a nem mélyinterjúnak egyaránt az az előnye a kérdőívvel szemben, hogy lehetőséget ad a kérdezett személyhez való alkalmazkodásra, egy-egy témába való belemerülésre, és jobb szituáció a komolyan vehető (tehát nem elhárító jellegű) válaszok kicsalogatására. Emellett ha az interjút magnetofonnal rögzítjük, vagy nagyon pontosan jegyezzük, akkor abból indulhatunk ki, amit az alany mondott, és ki tudjuk szűrni a kérdező szerepét, befolyását, szóval a "műszer torzításait". Kérdőívnel erre alig van mód. Viszont az interjút jóval munkaigényesebb feldolgozni, sőt egyelőre a feldolgozás módszerei is bizonytalanok. Éppen ezért bármennyire is divatos és csábító az interjú vizsgálati módszer, tanácsos jól meggondolni, hogy az adott vizsgálat céljának meg felel-e, és megéri-e. Lesz-e elég idő az interjút feldolgozni? Mert a legtöbb interjú vizsgálat ezért ér lapos véget. A határidő szorít, elfogyott a pénz, néhány adat kistrigulázása, néhány szempont szerinti hevenyészett csoportosítás után az interjút félre rakjuk "majd egyszer rendesen feldogozzuk" felkiáltással.

Még talán annyit tennék hozzá (szerény tapasztalataim alapján), hogy bár a kötött kérdőív nem zárja ki a türelmes kérdezést, és a kötetlenebb interjú sem a következetes pontosságot, a kérdőív mégis inkább sugall (a kérdezőnek) szigorú pontosságot, a magnó pedig elmélyülést. Tehát a módszer megválasztásánál el kell döntenie, hogy mi a fontosabb, mire helyezük a nagyobb hangsúlyt.

Olyan példát veszek elő, amelyik nem is "tisztá". Több kérdőíves vizsgálatban szerepeltek leltározó vagy könyvelő (szegény, cigány interjúalanyoknak feltett) kérdések: "Hány kabátja van?" "Mit evett tegnap és ma pontosan?" "Hány kiló liszt, zsír, cukor fogy havonta?" Stb. Mint kérdező tapasztaltam, hogy milyen hosszadalmas és nehéz ezekre pontos választ kapni. Egy későbbi vizsgálat (a Tomori utcai iskola körzetének komplex vizsgálata)*

* Solt Ottilia F. Havas Gáborral közösen 1972-ben kezdte el kutatni a gyereknevelés, a családi, iskolai szocializáció rétegspecifikus jellegzetességeit és beágyazódását az életformába. A kutatás első fázisában egy csepeli általános iskolai osztályhoz kapcsolódva magasan kvalifikált szakmunkások családjait vizsgálták. A második évben az

egyik eleme, az alsó jövedelmi tizedre és egy kis kontrollcsoportra vonatkozó külön adatgyűjtés fő tárgya ilyen leltározás volt. Mivel a hangsúlyt az aprólékos pontosságra akartuk helyezni, a válaszokat kérdőíven rögzítettük, még hozzá sokrovatos táblázatokban, de mivel nagyon nagy pontosságot akartunk elérni, a kérdezés módja kötetlen, tehát interjúszituáció volt. Az egész eljárást "leltárinterjúnak" kereszteltük el, annyit fizettünk érte, mint egy kétórás interjúért, de csak rövid tartalmi leírást és standard kérdőívet kértünk. A szegénység mérhetősége volt a cél, ezért a kérdőívszerűség javára billent a mérleg. (Említésre méltó, hogy a kb.150-200 óra alatt gyűjtött leltárakat 15-20 óra alatt minden ízében fel lehetett dolgozni. Ugyanennyi idő alatt gyűjtött és leírt interjú kb.300 gépelt oldal, ezt egyszer alaposan végig olvasni is 8 óra munka. Feldolgozása kb. kétszer annyi időt kíván, mint összegyűjtése.)

Mielőtt "ajánlásokat" tennék arra, hogy mikor célszerű, sőt egyedül célszerű interjúval gyűjteni, térjünk ki magára az interjúra.

Kemény István interjú vizsgálati (gazdasági vezetők, szegények, munkások) *mélyinterjúval* dolgoznak. Kemény a "mélyinterjú" úgy definiálta, hogy olyan előre megtervezett, bizonyos adott kérdésekre kötelezően választ váró beszélgetés, amelyik a személyiség mélyrétegéig hatol, és olyasmit is felszínre hoz, amit maga az interjúalany sem tud magáról.

Az interjúterv nem a kérdezés módjára, a kérdések sorrendjére kötelező, hanem annyit jelent, hogy az interjútervben szereplő kérdések mindegyikére választ kell kapni az interjú folyamán. A kérdések egy részét "direktben" feltenni nem is érdemes, mert az előbbi definícióból következően azokra direkt módon nem is lehet válaszolni. Például: "Milyen volt a viszonya a kérdezettnek az anyjához?" Hogy az ember gyűlöli, kívánja, uralni akarja vagy versenytársnak tekinti-e anyját-apját, azt maga tudja legkevésbé. Viszont gyerekkoráról, az anyjáról, a család többi tagjáról mesélve (minél többet, minél nagyobb kedvvel, minél beleélőbb hangulatban mesélve) bő anyagot szolgáltat ahhoz, hogy erre a kérdésre valóban megkapjuk a választ. Hát még ha háztartásról van szó! Egyik interjúalanyunk – kérdés nélkül – kijelentette, hogy őt a szexuális élet nem érdekli, fáradt hozzá, eszébe sem jut. Majd minden harmadik mondatban valahogy szóba hozta a nemi aktust. Na már most. Nyugodtan feltételezhetjük, hogy saját magáról valóban az a véleménye, hogy aszexuális, tehát nem "hazudott". Ám kényszeres lovaglása a nemi témán erősen kérdéssé teszi ezt. Kiválóan egészítette ki a képet a férjjel készített interjú. Ő szintén különösebb kérdezősködés nélkül elárulta, hogy túlságos méretei visszariasztják tőle a nőket, a feleségének is ez a baja vele. Szinte biztos, hogy impotens férjjel és kielégítetlen feleséggel állunk szemben, de az egészen biztos, hogy az asszonynak a férjével való viszonya mögött szexuális feszültség van. "Direkt" kérdésre ez nem derül ki.

Kemény definíciójából és a hozott példákból is elég világos: a mélyinterjú, mint módszer a pszichoanalitikus személyiségelméleten nyugszik, nevezetesen azon a tételen, hogy az ember személyiségének van rejtett, tudat alá szorított rétege, sőt ez a réteg igen fontos, mert ha nem lenne az, minek bajlódnánk a feltárással. Ebből következően a mélyinterjú készítésekor az analitikus szituációnak, a pszichoanalitikus és a páciens viszonyának vagy valami ehhez hasonlóknak kell megteremtődnie. Mielőtt kellően meghülne a vér mindenkiben, gyorsan szimplifikálom a dolgot. Meg kell nyerni, kooperatív partnerré kell tenni az "alanyt", fel kell oldani, segíteni kell elindítani az asszociációk, emlékképek áradatát, és nem kell megijedni, ha az eközben felszínre törő indulatok a kérdezőre hárulnak. Érteni kell egy kicsit a

angyal földi Tomori utcai iskola körzetében élő szakképzetlen családok vizsgálatára került sor. Ebben a kutatási szakaszban a felkeresett családoknál részletes „tárgyleltárak” is készültek. Ezeket a leltárakat dolgozza fel az e kötetben is szereplő *Egy budapesti kerület alacsonyjövedelmű munkáscsaládjai* című írás.

feszültség levezetéséhez is, hogy ne tönkrezilált, felkavart, kétségbeesett "alanyokat" hagyjunk a porondon. (Sajnos ez gyakran megesik.)

Ha szem előtt tartjuk az "asszociációk" és emlékképek szabad áradásának kívánalmát, tehát azt a célunkat, hogy alanyunk minél többet, minél összefüggőbben beszéljen a minket érdeklő témákról, akkor nyilvánvaló, hogy az interjúterven szereplő kérdések egy jó részét azért nem kell feltenni, mert alanyunk kérdés nélkül is kitér azokra. A "szabad áramlás" szempontjából éppen az a jó, ha minél kevesebbet avatkozunk be, minél kevesebbet kérdezőnk. Az interjútervet alaposan kell ismerni, alanyunk szóáradatára alaposan oda kell figyelni, és a meg nem válaszolt kérdéseket akkor kell feltenni, amikor ő maga már kifogyott a szóból.

Az "interjútechnika" a mélyinterjúnál főleg beleélési képességet, a külső viselkedés jelzéseinek "dekódolását" jelenti. Vagyis pszichológiai ismereteket. Hogy az első feltételnél (beleélési képesség) kezdjük, nem hiszem, hogy ez valami különleges lelki tulajdonság, karizma, amelyik egyik emberben megvan, a másokban nincs. Kétségkívül kell hozzá valamilyen sajátos beállítottság, de pusztán annyi, hogy az azonosulástól ne idegenkedjék az interjúer. Nagyon előítéletes, nagyon merev, nagyon autisztikus személyiségeknek nem fog menni ez a szakma. Ám az emberek többségénél csak idő és szándék kérdése, hogy jó interjúer váljék belőlük. A külső viselkedés jelzéseinek megfejtése csakis tanulás útján sikerülhet. Lehet, érdemes és kell is olvasni az analitikus beállítottságú pszichológiai irodalmat, de végig kell gondolni, fel kell dolgozni kinek-kinek saját tapasztalati anyagát is. Ha mindig odafigyelünk embertársainkra, nem hazudunk saját magunknak, ezer és ezer "empirikus" adatot gyűjtünk össze, amelyek lehetőséget adnak analógiás következtetésekre. (Mint Miss Marple-nak, aki mindig azt keresi, hogy egy arc, egy gesztus, egy cselekvés milyen más esetekre emlékezteti őt.)

Végezetül meg kell tanulni, hogy ítéleteinket hipotézis gyanánt kezeljük, s ne következtessünk elhamarkodottan, majd ne gyömszöljük bele "alanyunk" újabb megnyilvánulásait hevenyészett sémákba, vagyis előítéletekbe. Az elhamarkodott ítélezés az alany fölött nemcsak az interjú feldolgozásakor vezet hibákhoz, hanem már készítésekor is. Megakadályozza a kérdezőt abban, hogy "kövesse" a beszélőt, hogy valóban az ő dinamikájához alkalmazkodjék, felfigyeljen azokra a mozzanatokra, amelyek a szöveg gátlástalan áradásának fékeződését árulják el, tehát figyelmeztetnek arra, hogy be kell avatkozni. Borotvaélen táncolunk: minden beszélőből könnyen ki lehet csikarni azt, amit hallani *akarunk*.

A beszélő általában "tetszeni" akar az interjúernek, néha meg akarja botránkoztatni vagy valami hasonló, de mindenképpen egy bizonyos képet akar (öntudatlanul) nyújtani magáról. Egy "szerepet" akar eljátszani, amelyet az interjúer és a beszélő közösen alakított ki adó-vevő készülékekkel azzal, hogy egymást figyelték és utasították – többnyire mindketten tudtukon kívül. Ha tehát az interjúer máris ítélezett alanyáról, kérdéseivel odaterelheti, hogy további szövegével újra és újra alátámasztja ezt az ítéletet. Ha viszont egyáltalán nem avatkozik be, akkor engedi bekapcsolódni az önkontroll (az illem, a félelem, az öncsalás, az öngazolás) fékeit. A "megoldás" (ha van ilyen) az lenne, hogy az interjúer egyrészt igyekezne minél inkább kerülni a "szerepelőírást", minél neutrálisabban viselkedne a kérdezővel szemben, tehát azt sugallná, hogy mindenféleképpen rokonszenvez a beszélővel, mindenféleképpen kíváncsi rá. Másrészt minden irányban bátorítaná, és nemcsak abban az irányban, amelyet kijelölt magában az "alany" számára (vagy amelyet az alany jelölt ki saját maga számára). Ellentmondásos személyiségének, ellentmondásos viselkedésének, véleményeinek minden zegzugába egyformán kövessük a beszélőt. Így tartalmaz majd a kész interjú a legkevesebbet belőlünk, kérdezőkből, és a legtöbbet a válaszolókból.

Természetesen minden interjúer követ el hibát, vagyis elügyetlenkedik egy-két szálát minden interjúban. Ha pontosan leírta a magnóra vett szöveget, tehát saját kérdéseit, beleszólásait is, akkor ezek a hibák kiküszöbölhetők. Azt nem fogjuk megtudni, mi derült volna ki, ha kérdező nem puskázza el a dolgot, de a hamis, forszírozott vagy kendőzött szövegrészt ki tudjuk emelni, és lényegében úgy tekintjük, mintha el sem hangzott volna.

Szó volt már arról, hogy figyelni kell a beszélő viselkedését. De mit "viselkedhet" egyáltalában valaki, aki ül és beszél? Keveset, de azért végig vannak nem verbális megnyilatkozásai is. Gesztikulál, kényszeres mozgásokat végez: rakosgat, játszik egy tárggyal, hirtelen abbahagyja, odavágja a gyufás dobozt, a hamutartót, rágyújt stb. Elhallgat, beszédtempója lelassul vagy nagyon felgyorsul, megváltozik az intonáció, dadogni, köhögni, kezd stb. Mindez a helyszínen is orientál, de a kész interjú feldolgozásánál is, ezért ezeket is jegyezni kell.

Sok minden rajta van a magnón, az elvetés, a hallgatás, felgyorsulás, intonáció, dadogás, más csak részben, dobolás nyikorgás stb., de ezt csak az tudja leírni, aki ott volt, és ráismer a zörejekre. Ezért igazán használható akkor lesz egy mélyinterjú-jegyzőkönyv, ha az írja le, aki készítette, még hozzá elég hamar, amíg emlékszik a mellékkörülményekre, eseményekre is. (Ki jött be, ki ment ki, felálltak, kínáltak stb.)

Az eddig vázoltakból feltehetőleg kiderül, hogy a jó interjúer igen képzett a gyakorlati életben, a közelmúlt történelmében, a jelen társadalom kérdéseiben tájékozott és pszichológiai tudással is felszerelt kutató.¹ Szóval vén róka. Nyilvánvalóan idő, gyakorlat kell hozzá, míg jó interjúer lesz valakiből. Senki ne essék kétségbe, ha első interjúi során úgy érzi, hogy minden elhangzott szó banális, alanya a világ legértéktelebb embere, és csak nem jönnek a személyiség mélyrétegei.

Interjúerek és a pszichológuscéh, valamint a szolid megbízhatóságot áhító szociológusok egyaránt háboroghatnak az eddigi előadottakról. Az interjúerek (joggal) érzik úgy, hogy zavarosan tálalt lehetetlenséget kívánnak tőlük, a pszichológusok merényletnek tartják, hogy jó-rossz műkedvelők játszani akarják az analitikust, s végül a verifikálhatóságot számon kérő szociológus teljesen szubjektív, bizonytalan dolognak tarthatja az egész mélyinterjút, ahol minden attól függ, hogy ki kérdez. Kezdjük a legutóbbival. A mélyinterjúzás még nem szakma, csak kezd azzá lenni, ezért egyenetlen, s "technológiáját" nem tudjuk elég pontosan leírni. Középkori szinten állunk. Viszont ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a kérdőívek legtöbbször sejtelmünk sincs róla, mi mindent takarnak a később precízen kódolt, majd magasabb matematikával varázsolt válaszok, a hivatalos okmányok pedig legalább annyit hazudnak és hallgatnak el, mint amennyit a valóságnak megfelelően mondanak. (Mondjuk egy fegyelmi jegyzőkönyv, egy munkakönyv, egy bejelentőkönyv.)

Az interjúerek kövessék az analitikusok példáját, akik tananalízisen keresztül sajátítják el az analízis technikáját, és járjanak interjúzni a tapasztaltabbakkal, vesézzék ki együtt az interjút, továbbá olvassanak interjúkat másoktól. A pszichológusok ne féljenek az illetéktelenek behatolásától a céh berkeibe. Szeretnénk sok mindent megtanulni az analitikusoktól, de nem akarunk analizálni. Nem is tudunk, de nem is ez a cél. A személyiség mélyrétegeinek feltárására nem magáért a személyiségért van szükségünk, még kevésbé a személyiség gyógyításáért, hanem azért, hogy szociológiailag "bemért" emberek élményanyagát és élményeihez fűződő reflexióit, a személyiséget alakító társadalmilag jellegzetes erőket minél teljesebben ismerjük meg. Nem merészkednénk "diagnosztizálni", nem célunk, hogy magát a személyiséget értékeljük.

Világosabbá teszi talán az analízis és a mélyinterjú közötti különbséget, ha egy pillanatra visszatérünk már említett példánkhoz, a szexuális meg nem értéssel viaskodó házaspárhoz. Mi végső soron nem akarjuk kideríteni, hogy mi bajuk is van nekik. Ami

számunkra érdekes: 1. Nem kiegyensúlyozott a szexuális életük. Ez főleg azért érdekes, mert millió egyéb bajuk is van egymással (elmondták). 2. Az asszony "kultúrájában", "felettes énjében" a szexuális közömbösség az elfogadható magatartás – ezt akarja bemesélni. Az elfojtás azonban vajmi gyenge, hiszen állandóan beszél a szexualitásról. A téma nem tabu. A személyiség rétegei között tehát kulturális feszültség is van, ez bizonyos mobilitásra is utal. 3. A férfinál ugyanezt nem lehet tapasztalni, nála semmiféle elfojtásnak nincs nyoma. Tehát a házaspár között kulturális feszültségnek is kell lennie, az asszony mobilitási ambícióiban a férj nem osztozik. Akárhogy is nézzük, ezek a *tények*, a szöveggel keményen bizonyíthatóak, és szociológiailag releváns tények. Ráadásul a felsorolt állításokat az interjúk más részletei is alátámasztják. (Például az asszony mobilitási törekvéseit, a férfi immobilitását, a kettőjük közötti kulturális feszültséget.)

Egyelőre vegyünk búcsút a mélyinterjútól, feldolgozására még visszatérünk, és vegyük sorra, miben különbözik tőle a nem mélyinterjú.

A határ nem éles. Főleg az interjú céljában térnek el egymástól. Ha nem vagyunk kíváncsiak a személyiségre, még kevésbé annak rejtett mélységeire, hanem valamilyen határozott témával kapcsolatos tényeket és véleményeket akarunk gyűjteni, akkor *célt* interjút készítünk. Például ilyenek azok az interjúk, amelyeket most gyűjtünk az állami lakótelepről elköltözött családok körében.* A cél a szanálás konkrét körülményeinek a tisztázása, az új életkörülmények és az ezzel kapcsolatos vélekedések megismerése.

Mindenről volt már itt szó (természetesen távolról sem elég szó), csak arról nem, hogy miről is szoktak szólni a mélyinterjúk. Az "asszociációk" és "emlékképek áradása" azt engedte sejtetni talán, hogy akármiről? A mélyinterjú vizsgálat *célja* többféle lehet, például egy adott "szubkultúra" szocializációs mechanizmusai és jellegzetes személyiségtípusainak feltárása; az alkoholizmus kialakulása és az ivási szokások; munkahelyi testi-lelki ártalmak vizsgálata(stb). Az interjú témája legtöbbször, mondhatnám kötelezően a kérdezett élettörténete, de jó bőven. A vizsgálódás "célját" inkább a minta kiválasztása fejezi ki, mintsem az interjú vezérfonala. Továbbá az élettörténet bő és precíz kikérdezésén túl a cél és minta sugallta témánál még elidőzünk egy kicsit. A szocializációs mechanizmusok vizsgálata alkalmával nem időzünk annyit a munkahelyi viszonyoknál, mint ha a munkahelyi ártalmak vizsgálata lenne a fő cél, s mintánk egy üzem lenne. (Fordítva már nem igaz, a munkahelyi ártalmak szempontjából nagyon is lényeges utánajárni a gyermekkori szocializációnak.)

De Kemény mélyinterjúval vizsgálta a munkás és technika viszonyát is, mert feltételezte, hogy ebben a kérdésben is épp annyi a nem tudatosult, sőt elfojtott, egyéb módon elhárított elem, mint egy apakomplexusban, hogy éppen olyan türelmet, barátságot, éberséget kíván megfejteni az esztergagép és az esztergályos viszonyát, mint egy szerelmespárét. Ugyanez állna például politikai beállítottság, vélemények vizsgálatára is (ha vizsgálnánk). Szóval minden lehet a mélyinterjú tárgya, ami "elnyomásnak" van kitéve egy emberben vagy emberek sokaságában, és valamilyen oknál fogva mi az elnyomott tartalmakat akarjuk megtudni. Gyakorlatban eddig a tárgy főleg a kérdezettek élettörténete volt.

Interjúzni kell, mert egyrészt bonyolult, nem egy mozzanatában titkolni szándékozott és indulatokkal bőven terhelt dolgokat akarunk precízen kihámozni (a szanálás), másrészt véleményekre és valódi érzésekre vagyunk kíváncsiak (az új körülmények). Az interjúalanyt

* Csanádi Gábor és Ladányi János a 70-es évek végén szociológiai kutatás keretében vizsgálták a pestlőrinci ún. Állami lakótelep szanálásának folyamatát, illetve az ennek kapcsán felvetődő társadalmi problémákat. Ők kérték fel Soltot, hogy a kutatásban részt vevő interjúk felkészítése érdekében írjon tanulmányt a szociológiai interjúkészítés technikájáról, módszertani problémáiról. Így született az *Interjúzni muszáj* című írás. Solt egyébként interjúként is közreműködött a kutatásban.

ehhez éppúgy "meg kell szelídíteni", mint mélyinterjúzásnál. El kell simogatni az ellenállását, meg kell nyugtatni, és rá kell bírni, hogy minél többet "valljon be" magának is az új körülményekkel kapcsolatban, tehát foglalkozzék ezzel a kérdezővel együtt minél többet, minél elmélyültebben.

Vannak kész véleményminták, amelyek jórészt már előre kialakultak és cserélődtek a felbolygatott állami telepen. (A panelház mint olyan, a lakótelepre csöcseléket költöztetnek, majd rosszak lesznek a liftek stb.) Ezekre is kíváncsiak vagyunk, de ha nem lennének, akkor is hagyni kellene elmondani, hogy a válaszolók megnyugodjanak. Kíváncsiak vagyunk arra is, honnan szedte ezt a kész véleményt (kivel beszélgetett, aki már új helyre került, járt-e előzetesen új lakótelepen, milyen konkrét csöcselékre gondol, honnan tudja, hogy a szóban forgók *olyanok* stb.), és főleg arra, hogy zavarja-e valami valóban, ha igen, micsoda és miért. Igazából jól vagy rosszul érzi-e magát, fél-e az egészszől, vagy élvezi a kényelmet. Ha rosszul érzi magát, mi ennek a valódi oka, ha fél, mitől fél. A célzott interjúknál is élünk mind a kérdésnél, mind a feldolgozásnál a mélyinterjúban alkalmazott technikával. Tehát követjük a beszélőt, igyekszünk nem beavatkozni, semmiképp sem sugalmazunk, regisztráljuk a mélység feszültségére utaló jeleket. De nem ösztönözzük a végtelen kalandozásra, mert nem akarjuk feltárni a személyiségét. Asszociációit a szorosan vett téma korlátain belül tartjuk. Meghallgatunk mindent, amit "általában az emberekről", a "szomszédságról" fejteget, sőt abba az irányba terelgetjük, hogy ezzel kapcsolatban minél több régi élmény is elő is jöjjön. De csak ezzel. Nem kérdezzük odáig, amíg azt is fel tudjuk fejteni: honnan, milyen elfojtásokból, áttolásokból, transzformációkból jött létre az elénk táruló beállítottság. (Mélyinterjúnál ezt tennénk.)

Kidobott munka bemenni egy lakásba, és magnetofonra venni a mégoly egyszerű kérdésekre kapott válaszokat, majd 20 perc múlva távozni. Talán sztereotípiákat gyűjthetünk ilyen módon, véleményeket már nem, tényeket sem. Ha valamit – mégoly egyszerű dolgokat is – valóban meg akarunk tudni, vagy legalább azzal szeretnénk tisztába lenni, hogy *mit* is tudtunk meg (feljebbvaló számára előszedett önképet? a hatóság felé festett önképet? egy fiatal nő/férfi elé tálalt önképet? egy osztályellenségnek vagy egy osztályszövetségesnek nyújtott képet stb.), ennek "meg kell adni a módját". A kapcsolatteremtésre szánt idő és energia a legegyszerűbb célzott interjúnál is ugyanakkora, mint a legmélyebb mélyinterjúnál, mert a kérdezőt a megfelelő hajlandósága nélkül semmit sem lehet megtudni.

Bármilyen reménytelen is az interjúzás "kottából tanulása", mégis kell egy kicsit foglalkozni avval is, hogy hogyan kérdezzünk, milyen kérdéseket tegyünk fel.

A "szabályok" egy része minden szociológiai elemzés céljából folytatott kérdésre egyaránt vonatkozik, más részük kissé eltér aszerint, hogy "mélyvizsgálat" (más szóval *intenzív* vizsgálat) vagy célzott kérdés (extenzív vizsgálat) számára készül.

1. Az interjuernek világos, egyértelmű – és a kérdező számára elfogadható – indoklást kell adni arról, hogy mit akar. Világosan meg kell mondania az interjúzás célját, majd azt is, hogy mit kér a kérdezőtől. Tehát mi lesz az interjú témája. Mind a célt, mind a témát úgy kell megfogalmaznia, hogy majdani kérdései ezzel összhangban legyenek. Az egész vizsgálat céljának vagy tárgyának néhány világos, egyszerű mondatba foglalt magyarázatára azért van szükség, hogy ne borítsuk fel a kérdezőt biztonság érzetét. Ez tehát elsősorban "szelídítés" eszköze, a barátkozás része. Ami viszont az interjú témájának meghatározását jelenti, itt már tényleg orientáltuk a beszélőt: ebből kell megtudnia, hogy mit is kívánnak tőle. Jó, ha ezt nagyon konkrétan, nagyon határozottan mondjuk neki. Például így: "Szeretném, ha elmesélné az élettörténetét!" "Szeretnék beszélgetni a gyerek iskolai problémáiról!" De akkor aztán arról kell beszélgetni! Vagyis a világos, konkrét, határozott megfogalmazás lehet nagyon tág, annyira tág, hogy az egész világmindenség beleférjen, de akkor *azt* mondjuk.

Persze mind a vizsgálat céljának, mind az interjú tárgyának rövid és világos ismertetése lehet őszintétlen (hazug nem, kifejezetten ellentmondásban nem lehet a világos célokkal).

Nem arról van szó, hogy a kérdezettet be kell avatni a bonyodalmas kutatási koncepciókba, mondjuk: "az alkoholizmus kialakulását vizsgáljuk az életmódba beleágyazva." Ez érthetetlen is, meg ellenkezik céljainkkal. Tudniillik, ha tényleg az életmódba ágyazva akarjuk vizsgálni az alkoholizmust, akkor jobb, ha nem mi hozzuk szóba. Ezzel ugyanis arra buzdítjuk a kérdezettet, hogy állítsa középpontba az alkoholt, és soha nem tudjuk meg, hogy valójában hol a helye. Amellett védekezésre, eltitkolásra vagy éppen rágalmazásra készítet. Viszont ha ilyesmit mondunk: "azt szeretném vizsgálni, hogyan élnek a város különböző részein az emberek", ez neutrális is, nem sejtet valamilyen rossz értelemben vett megkülönböztetett figyelmet, és el is irányítja a megfelelő képzetek felé a kérdezettet. Jó, ha ez a cél- és tárgymeghatározás, miközben a nyugalmat és a biztonságot ígéri, mégis általános, mert elég érdekes, hogy egy tágra hagyott kérdésből kiindulva miről kezd valaki beszélni. Az életmód példánál maradva: az árákról? A szomszédokról? Az alkoholista férjéről? Szidalmazni kezdi a kérdezettet? Visszakérdez? Elhárít általánosságokkal?

Az a jó, ha a bevezető, "belépő" műsorszámban a vizsgálatban részt vevő interjúerek megegyeznek, és kb., egyformán bonyolítják le. Már csak azért is, mert a szomszédság kicserélheti tapasztalatait.

2. Általában kérdéseink, de különösen egy-egy témát bevezető első kérdéseink legyenek neutrálisak, ne tartalmazzanak, de még csak ne is sugalljanak értékelést, állásfoglalást.

Ahogy az interjú megy előre, igen óvatosan már eltérhetünk ettől, különösen mélyinterjúnál. Mindazt, amit addig az "alanytól" és az alanyról (rejtett rétegeiről) megtudunk, belefoglalhatjuk következő kérdésünkbe, amely a beszélgetést előrelendíteni hivatott. Ez ugyanis mint az egyetértés és a megértés jele bátorítja a beszélőt, jó érzéssel tölti el, továbbá jobban belelovallja a témába. Így van ez akkor is, ha meghökken, és nyíltan visszautasítja a kérdésbe foglalt feltételezést, ellentmond, bizonygatja az ellenkezőjét – tehát nem vállalja, visszavonja a "mélyrétegeiből" előbukkant tartalmat. Ilyenkor néha érdemes provokálni: "hát az előbb azt mondta, hogy...", de ezt csak gyakorlott ember csinálhatja meg a kapcsolat elrontásának veszélye nélkül. Biztonságosabb ezt is ráhagyni a beszélőre: "hát akkor igazából hogy van ez a dolog?" Itt kell azonban vigyázni saját következtetéseinkkel és "ítéleteinkkel"! Ha elhamarkodottan alkottunk véleményt alanyunk valamilyen vágyáról – viszonylatáról egy másik emberhez, intézményhez, tevékenységhez – vagy érzelméről, és ezt a téves következtetést vonjuk bele a kérdésekbe, akkor elrontjuk az egészet. Mondjuk a beszélőt éppen az "húzza ki a csávából", mert elhárítandó, elnyomandó tartalmak jövőgetnének felszínre, hogy fogódzót, segítséget kap a kérdésben foglalt állításból ahhoz, hogy legyűrje őket. Egyszerűbben mondva: "Ja, ezt várják tőlem? Akkor így van!" Szóval, ha kellő kételkedéssel fogadjuk saját véleményünket vagy benyomásunkat a szóban forgó motívumról, akkor merjük élesen, határozottan vagy félénkebben, megengedőbben, szelídebben nekiszegezni a beszélőnek egy kérdés formájában.

3. Tiszta kérdéseink, felszólításaink és a már állítást tartalmazó későbbi kérdéseink egyaránt rövidek és világosak legyenek, hosszú eldöntendő kérdést nem szabad feltenni! (Eldöntendőt önmagában nagy ritkán meg lehet kockáztatni, ha már nyakig vagyunk valamilyen témában, de rövidet és világosat.) Egy kérdés ne tartalmazzon több állítást, egyszerre csak egyet kérdezzünk! A témák kezdésekor – éppen a kellő általánosságban mozgáshoz – lehet egyszerre többet is kérdezni, de akkor is legyen világos, hogy most mit is kérünk. Például az a kérdés, hogy "milyen emberek voltak a szülei?", igazából nem egy

kérdés, hanem legalább kettő. Azért fel szabad tenni, mert érdekes, hogy anyjáról, apjáról vagy mindkettőről kezd-e beszélni valaki. Mélyinterjúnál jobban élhetünk ilyen típusú és általában tárgyát tekintve is nagyon nyitva hagyott kérdésekkel, célzott interjúnál kevésbé, mert széthúzza az interjút. Olyan kérdést ugyanis nem szabad feltenni, aminek nem akarunk a végére járnunk.

4. A kérdéseknek ugyanis a végére kell járnunk. Ha ezt nem tesszük meg, az addigi munkát is ki lehet dobni az ablakon. A "végigjárás" azt jelenti, hogy teljesen konkrét síkon le kell zárni a témát. Például: "milyen ez az új lakótelep?" Ennek ott a vége, hogy konkrétan melyik szomszédjával van kapcsolatban, ki az, aki ezen a lakótelepen nem vigyáz a lakásra, vagy elrontja a liftet stb. (ti. hogyan konkretizálható az az általános állítás, amit a kérdezett előadott).

Gyakorlatilag persze minden interjúban vannak "elkötetlen szálak", részben az interjúterv, részben az interjú során alkotott benyomások mondják meg az interjútervnek, hogy mit kell végigvinni. Amit nem akar végigvinni, arra nézve egyetlen konkretizáló, mélyítő kérdést sem érdemes feltenni. Önmagában az, hogy valamiről a beszélő az istennek sem mond semmi konkrétat, használhatót, nem ok arra, hogy a témát dobni kell. Sőt! Alkalmassá is éppen azért nem mond semmit, mert érzékenyen érinti, mert lényeges pontra tapint. Tehát meg kell próbálni erre a veszélyes terepre édesgetni a beszélőt, csalétekkérdésekkel (e témának egy olyan szegélyével, ami esetleg még nem termel ellenállást), egy kis anekdotázással, hízélgéssel, semmiképp sem "keményen", tehát még szigorúbb kérdéssel, egy előző válasszal való szembesítéssel. Ha nem megy, akkor ezt az interjútervet elrontotta. Bizonyos rutin, önművelés után egyre kevésbé kerül olyan helyzetbe az interjúterv, hogy a beszélő az istennek sem mond semmit, ennek oka azonban lehet az is, hogy nincs mit mondanivaló. Semmit sem tud róla, vagy nem érdekli. Óreg hiba, ha ezt csak félőrai gyötrődés után veszi észre az interjúterv! A saját kedvét is rontja, magát is fárasztja, de a kérdezettét is, akit joggal bőszt és fáraszt, hogy ezzel meg miért piszkálják. Azt is észre kell venni, ha a beszélő lefetyel, lefetyel, de igazából semmit sem tud valamiről! Le lehet állítani. Ugyanis, ha arról is lefetyel, amiről nem tud semmit, akkor szívesen beszél másról is!

5. A konkrét kérdésekig és konkrét információkig a mélyinterjúban is el kell jutni, az interjútervben előírt témákban. A konkretizálást azonban nem feltétlenül kell kérdésként vagy témakörönként feldolgozni, mert mondjuk a gyermekkorról való álmatag, befelé figyelő mesélést kár megszakítani a gyermekkori lakóház padlózatának tisztázása kedvéért. De valamikor fel lehet és fel kell tenni ezt a kérdést is, ha egyszer többek között azért ülünk ott (márpedig régen rossz, ha a mélyinterjú tervéből – ha egyszer a gyermekkor szerepel benne – hiányzik a pontos tárgyi körülmények tisztázása).

II. AZ INTERJÚ FELDOLGOZÁSA

Az interjút a végtelenségig fel lehet dolgozni. Ez az egyik óriási előnye. Gyakorlatilag soha nem mondhatjuk azt, hogy egy köteg jól leírható "mintavételi elv" alapján gyűjtött interjúból mindent kibányásztunk, ami kibányászható. A feldolgozhatóságnak csak az idő múlása szab határt. A konkrét aktualitások (jövedelem, háztartás, egészség, lakás stb.) már 2-3 év múlva elavulnak, 5 év után megnőnek a gyerekek, nyugdíjba mennek az aktívak, elválnak a házastársak, tehát megváltoznak a családok, megváltozik az adott városrész, az adott üzem, vagyis a mintát alkotó szerves keret. A személyiségek, a múlt, a típusok, a beállítottságok

kevésbé változnak és porosodnak. Ha mondjuk a Tripolisz* nyelvét, jellegzetes karaktereit akarjuk leírni, akkor már nem igazán meggyőző öt éves vagy régebbi anyagot használni. Még mindig megmaradnak a "mélységek", a társadalmi származás s a gyermekkori emlékek, de mindig kikopik a "mag" körül, amiért valamikor, évekkkel ezelőtt éppen ezeket az embereket kerestük meg, ami miatt a szociológus számára érdekesek voltak. Tíz év alatt végképp történelemmé válik az egész. (És mint ilyen, értékes.) Egyébként az interjúk feldolgozásának módját céljaink szabják meg.

Akármilyen szempontból, akármilyen komplexen vizsgáljuk anyagunkat, az interjúszövegnek egy jó része irreleváns lesz, tehát feldolgozatlanul marad. Ezeket úgy kell tekinteni, mint a feldolgozható és feldolgozandó információk megszerzéséhez szükséges fölösleget. Ennek ellenére ragaszkodni kell a teljes interjúk lejegyzéséhez, ezt nem lehet elégszer és elég nyomatékosan hangsúlyozni. Teljesen pontosan nem tudjuk előre, mi marad majd ki a feldolgozáskor, ez csak utólag, a teljes interjú anyag összegyűjtése után dől el. Ami nincs leírva, azt már utólag nem lehet visszacsempészni. De jobb, ha ezt a szelekciót a feldolgozást elemző személy végzi el, mert a le nem írt interjúrészlet tartalmazhat számára érdekes közlést, esetleg érvényteleníthet más, leírt és a leíratatlan rész nélkül érvényesnek tekintett mozzanatot. Egy kutató, aki maga is készített interjúkat saját vizsgálatában, amely a lakóhelyi környezetre irányult, nem tartotta leírásra érdemesnek egyik interjúja tetemes részét, mert alanya csak a futballról akart beszélni, és a kutató a futballt nem szándékozik feldolgozni. Ha az egész interjút (a futballal együtt) leírja és alaposan elolvassa, akkor kiderülhet: *a*) teljesen elfuserálta az egészet, annyira nem tudta kooperációra bírni az alanyát, hogy az interjút, úgy ahogy van, eldobhatja; *b*) a kérdezett azért beszélt csak a futballról, mert valóban csak az érdekli, és a lakóhelyi környezetre fütyül, mindegy neki, hogy hol lakik. Valamit mondott ugyan erről, mert az interjúer kipréselte belőle, de ezeket a közléseket nem szabad érvényesnek tekinteni. Ha értékelni (kódolni) akarjuk választát, akkor a "közömbös", "teljesen mindegy neki, nem képvisel semmiféle súlyt az életében" válaszok közé kell sorolni, teljesen függetlenül attól, hogy mit válaszolt; *c*) azért beszélt folyton a futballról, mert a lakóhelytémát veszélyesnek tartotta, a kérdező kidobását szintén. Fogalmunk sincs tehát, hogy milyen a viszonya a lakóhelyi környezethez, csak azt tudjuk, hogy a kérdést elhárította; *d*) tudjuk az interjúnak egy másik részéből, egy elejtett mondatból, hogy mi a viszonya. A futballtéma erőltetéséből viszont tudjuk, hogy ezt a viszonyt nem akarja az orrunka kötni; *e*) a többi interjúer vagy ugyanez a kutató a későbbiek folyamán még jó párszor tapasztalja ugyanezt, az adott "sokaság" csak a futballról akar beszélni. Előzetes elképzelései ellenére a fenekére néz ennek a futballdolognak. Kiderülhet, hogy mindenki ugyanannak a csapatnak drukkol, vagy határozott klikkek vannak, szóval szoros közösségi kohézió nyomára vezet a futball, amit a foci nélkül nem vett volna észre, de most, hogy már tudja, akár rá is kérdezhet. Vagy semmi ilyen nincs ugyan, de mérni tud egy jelenséget, amiről eddig csak benyomásai voltak: a futball szerepe és fontossága a "kultúra" egyedeinek életében. A meggyőző erő maximális: spontán említéseinek gyakorisága, tartalma stb.

Két alapszabályt szeretnék leszögezni.

1. Akármilyen módon dolgozzuk is fel az interjúkat, akármilyen és akárhány szempontunk (kódpozíciónk) legyen is: minden egyes szempont (kódszám) értékeléséhez (a kódszám megállapításához) az egész interjút fel kell használni. Jegyzetpapírral és

* Az angyalföldi Tripolisz egyike volt a klasszikus budapesti szegénytelepeknek. 1973–74-ben Solt kutatásainak legfontosabb színtere. Lásd erről a kötet két tanulmányát: *Kész a leltár – Egy budapesti kerület alacsonyjövedelmű munkáscsaládjai, A hetvenes évek budapesti szegényei*. A telepet egyébként nem sokkal a kutatás befejezése után, 1975-ben egy nagyszabású városrendezési program keretében lebontották.

írószerszámmal a kezünkben a szöveg egészéből kell összeszedni mindazt, ami közvetlen vagy indirekten az adott szempontra vonatkozik, éppen ezzel használjuk ki az interjú "értékeit", azt a többletet, amit a kérdőívvel szemben nyújt. Viszont kódolhatunk olyan finomságokat, árnyalatokat, amelyeket értelmetlenség lenne például kérdőíves információval keresni.

2. Az interjú "bizonyító ereje" nem első sorban az "egymás mellé tevés". Az egyik interjúból levont következtetéseket nem a többi interjú bizonyítja; a statisztikai gyakoriság, a korreláció, hanem az interjú egyik része "bizonyítja" a másikat. A bizonyító erő egyetlen élet, egyetlen személyiség, egyetlen véleményrendszer belső összefüggéseiben rejlik

Mondjuk, ha a szakképzetlen munkások gyerekeinek iskolai előmenetelét vizsgáljuk, megtehetjük ezt kérdőívvel, adatgyűjtéssel. Itt érdemjegyek, kiegészítő iskolába utalások, felmentések, intők vagy értékelő vélemények számával, gyakoriságával, százalékaival dolgozunk. Azt, hogy a szóban forgó gyerekek nem boldogulnak az iskolában, az bizonyítja, ha döntő többségük jegyei rosszak, döntő többségét alkotják a felmentetteknek, kiegészítőbe utaltaknak, vagy más rétegek gyerekeinél nagyobb arányban kapnak rossz jegyet stb.

Ha mélyinterjúval tárjuk fel a kérdést, akkor az egyes családok gyerekeinek pontos "sorsa" lesz az érdekes. Megismerjük ezeknek az iskolai pályafutásoknak minden mozzanatát – a gyerekek, a szülők és más szóban forgó személyek motívumait, véleményét, érzéseit, a különféle eseményekkel való kapcsolatát.

KÉZIRAT, 1978

ⁱ Az első híres vizsgálat, amely szociológiai kérdés megválaszolásához tárta fel a „személyiség mélyrétegeit” – Adorno vizsgálata az „autoriter személyiségről”, a fasizmus pszichológiai bázisáról –, a kérdésre nem kérdezőbiztosokat, hanem egyenrangú, diplomás munkatársakat, főleg pszichológusokat alkalmazott.